

University of Groningen

Reve's religiositeit in 'Het boek van violet en dood'

Ruiten, Jacques van

Published in:

De god van Nederland is de beste: Elf opstellen over religie in de moderne Nederlandse literatuur

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Ruiten, J. V. (1997). Reve's religiositeit in 'Het boek van violet en dood'. In Jensma/Goffe, & Kuiper/Yme (editors), *De god van Nederland is de beste: Elf opstellen over religie in de moderne Nederlandse literatuur* (blz. 138-155). Kok/Agora.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Reve's religiositeit in 'Het Boek Van Violet En Dood'

Jacques van Ruiten

Hoe verhoudt Gerard Reve zich in zijn laatste roman *Het Boek Van Violet En Dood* tot God en godsdienst? Om op deze vraag een antwoord te vinden, begin ik dit hoofdstuk met een overzicht van Reve's bijbellezing. Ik heb geprobeerd de bijbelteksten te inventariseren die door Reve in *Het Boek Van Violet En Dood* worden geciteerd of geparafraseerd. Zo'n overzicht is een goed uitgangspunt voor een meer thematische beschouwing van het religieuze gehalte van de roman. Thema's die ik hier vervolgens behandel, zijn Reve's opvatting over religie in het algemeen, zijn Godsbeeld, zijn opvattingen over Maria en de revistische interpretatie van het verlossingsmysterie.

Reve leest de Bijbel

Aan *Het Boek Van Violet En Dood* liggen ongetwijfeld vele uren van bijbelstudie ten grondslag. Dit blijkt alleen al uit de positieve waardering van de hoofdfiguur (Gerard Reve) voor drie belangrijke vertalingen van de Bijbel, te weten de 'King James'-vertaling, de Statenvertaling en die van Martin Luther. Deze drie vertalingen zijn de grondslag geworden van het Engels, Nederlands en Duits (170). Ook noemt hij de Franse vertaling van Segond (246).

Het bijbelgedeelte dat op Reve de meeste invloed heeft uitgeoefend, is – in dit boek althans – volgens mij het bijbelboek Openbaring. Reeds aan het begin van het boek treffen we, zij het zonder bronvermelding, een uitvoerig citaat aan. De hoofdfiguur vraagt zich af of zijn buurman zijn kersenboom, die nooit vruchten draagt, wel eens vergeleken heeft met een andere boom, namelijk de Boom des Levens: '*de Boom des Levens, twaalf malen des jaars voortbrengende zijne vruchten, gevende elke maand zijn vrucht; en de bladeren van de boom zijn tot genezing der volken*'. Het is niet zo

moeilijk om in de gecursiveerde woorden een citaat van een gedeelte van Openb 22:2 te herkennen. Wie echter door het archaïsche taalgebruik zou denken dat Reve hier de Statenvertaling citeert, komt bedrogen uit. Daar staat namelijk een aanzienlijk andere vertaling: 'de boom des levens, voortbrengende twaalf vruchten, van maand tot maand gevende zijne vrucht; en de bladeren des booms waren tot genezing der heidenen'. Andere Nederlandse vertalingen wijken in nog sterkere mate af van het citaat bij Reve.

Kenmerkend is een ogenschijnlijke losheid van citeren, die bij nader inzien echter lijkt te zijn gebaseerd op zeer zorgvuldige lezing. Dit kan worden geïllustreerd aan zijn gebruik van teksten uit het boek Openbaring. Daaraan ontleent hij bijvoorbeeld uitdrukkingen als 'de Jongste Dag' (54-55, 103, 201); 'wonderlijke tekenen aan de hemel' (103) en 'het Lam en Diens troon' (74). De tekst 'En rouw of klacht of pijn zal er niet meer zijn' (Openb 21:4) wordt omgedraaid tot 'alles was pijn, en eeuwig zoude er rouw zijn' (43).

De meest intrigerende verwijzing naar Openbaring vind ik een passage waarin de Zeergeleerde Vriend wordt aangesproken (64). Reve heeft hier een aantal verwijzingen naar Openbaring met elkaar verbonden tot een geheel nieuwe tekst. Bij eerste lezing had ik geen vermoeden van deze verborgen verwijzingen. Maar de vraag hoe Reve er bij komt om te schrijven dat dieren, mits van goed gedrag, en jongens in de hemel prachtige kleertjes krijgen (64, 66), bracht mij op de veronderstelling dat Reve hier verwijst naar Openb 6:11 ('Aan elk hunner werd een wit gewaad gegeven'; vgl. Openb 7:13). Het 'van goed gedrag' zou dan verwijzen naar 'de zielen van hen, die geslacht waren om het woord van God en om het getuigenis' (Openb 6:9). Overigens zijn ook de vierentwintig oudsten gekleed in witte klederen, zij het met een gouden kroon op hun hoofden (Openb 4:4). Deze oudsten zitten vergezeld van de vier dieren (de leeuw, het rund, het dier met het gelaat van een mens, en een arend) en met het Lam voor de troon van God (Openb 4:7; 5:6). De zinsnede '... eenzame Jongens die op prille leeftijd van hun aardse moeder zijn weggerukt en die door U onteerd mogen worden' verwijst naar Openb 12:5 ('En de draak stond voor de vrouw, die baren zou, om, zodra zij haar kind

gebaard had dit te verslinden. En zij baarde een zoon, een mannelijk wezen ... en haar kind werd plotseling weggevoerd naar God en zijn troon'). Verder refereert 'U dient de Boze, dewelke is de Oude Slang, alias Satan' aan Openb 12:9 (vgl. Openb 20:2). De 'klauwen' en de 'pestilente zwaveladem' verwijzen naar de draak uit Openb 12-13, maar mogelijk ook naar het beest uit de zee (Openb 13:1-10) of het beest uit het land (Openb 13:11-18). De opmerking dat hij 'onder de schuilnaam Schijf als dekmantel rondwaart' past goed in het beeld dat de aanbidders van het beest een merkteken krijgen toebedeeld en dat het beest onder een schuilnaam rondwaart (Openb 13:17-18).

Er kan geen andere conclusie getrokken worden dan dat Reve de Zeergeleerde Vriend afschildert als de Antichrist. Overigens speelt Openbaring 12 een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Mariologie, waarover ik straks nog kom te spreken. Het is daarom misschien niet toevallig dat verscheidene verwijzingen juist uit dat hoofdstuk afkomstig zijn.

Reve heeft echter meer van de Bijbel gelezen dan alleen Openbaring. Zo wordt de naam Jean-Luc, één van Reve's geliefden, verklaard door een kernachtige verwijzing naar twee passages uit andere bijbelboeken op bladzijde 21: '... omdat Jean stond voor Johannes, die schrijft dat alles uit het Woord ontstaan is, en Luc voor Lucas die mededeelt dat God doodsangst kende en aan Zichzelve twijfelde'. Het betreft hier een verwijzing naar Joh 1:3 ('Alle dingen zijn door het Woord geworden') en naar Luc 22:39-46, vooral v. 44 ('En Hij werd dodelijk beangst en bad des te vuriger. En zijn zweet werd als bloeddruppels die op de aarde vielen'). Deze passage (*De Doodsangst in de Tuin*) komt slechts bij Lucas voor en is in geen der drie andere evangeliën te vinden.

Op bladzijde 33 lezen we: 'De Liefde was sterker dan de dood, dat stond zelfs in Gods eeuwige Woord, dus het was waar, maar de dood won altijd, dat leerde de ervaring.' Het is duidelijk dat het hier een verwijzing naar Hooglied 8:6 betreft. De tekst van Reve wijkt echter op een belangrijk punt af van alle door mij geraadpleegde vertalingen ('want de liefde is sterk *als* de dood') en ik heb

geen commentaar kunnen vinden die de tekst van Hooglied 8:6 interpreteert op de wijze van Reve. Opnieuw een aanwijzing van de persoonlijke wijze waarop Reve met de Bijbel omgaat.

Er zijn ook andere passages in het boek die wijzen op werkelijke bijbelstudie. Zo worden in Hoofdstuk XIII (113-128) een aantal sleutelteksten bij elkaar gebracht die alle gaan over de vergankelijkheid. Deze teksten figureren bovendien, en het heeft er de schijn van dat Reve zich dit bewust is, als sleutelteksten in de verschillende christelijke en joodse tradities. Aan het begin van het hoofdstuk verwijst de schrijver naar Jesaja 40:8: 'op een zelfgemaakte gevelsteen *Huize Het Gras*, refererende aan Jesaja 40:8' (113). De tekst van Jes 40:8 luidt in vertaling: 'Het gras verdort, de bloem valt af, maar het woord onzes Gods bestaat in der eeuwigheid.' Vergelijk hiermee overigens Jes 40:7: 'Het gras verdort, de bloem valt af, als de Geest des HEEREN daarin blaast.' De metafoor van 'gras' als beeld van de sterfelijkheid van de mens komt vaker voor in het Oude Testament, waarvan ik in het bijzonder noem: Ps 90:5-6. Vergelijk daarnaast ook bijvoorbeeld: Ps 37:1-2; 103:15-16; 129:6. In het licht van de overeenkomst tussen Jes 40:7-8 en Ps 90:5-6 is het interessant dat het hoofdstuk wordt besloten met de woorden '... Want duizend jaren zijn voor Hem als de dag van gisteren, en als een wake in de nacht' (128). Dit zijn namelijk de woorden van de niet geheel volledige tekst van Psalm 90:4, die in de Statenvertaling luidt: 'Want duizend jaren zijn *in uwe oogen* als de dag van gisteren, *als hij voorbijgegaan is*, en als een *nachtwaak*.' Evenals in Jesaja 40:7-8 is het thema in Psalm 90 de vergankelijkheid van de mens.

De woorden van Psalm 90:4 worden onmiddellijk voorafgegaan door: "*Hoort, o Israël!*", *sprak ik, 'De enige Uw God is eeuwig'*." Ik vermoed dat we hier te maken hebben met een impliciete verwijzing naar *Deuteronomium* 6:4. Het is de enige verwijzing naar de Pentateuch, de eerste vijf boeken van de Bijbel. Ik ben er echter niet geheel zeker van omdat de weergave nogal afwijkt van de Nederlandse vertalingen. De bijbeltekst luidt in de Statenvertaling: '*Hoor, Israel, de HEERE onze God is een éénig HEERE.*' De belangrijkste verschillen betreffen het meervoud 'hoort', het vermel-

den van 'Uw God' en het slechts éénmaal vermelden van de Godsnaam. De weergave van Reve sluit nog het dichtst aan bij de onlangs opnieuw uitgegeven Joodse vertaling van Vredenburg uit 1899: '*Hoor Israël! de Eeuwige, onze God, is eenig.*'

De tekst uit Deuteronomium is door zijn openingswoord bekend als het *Sjema*. Reeds lang vóór het begin van onze jaartelling had dit gebed een centrale plaats gekregen in het Jodendom. Het wordt twee maal daags gebeden, in de ochtend en in de avond. Het is dit bijbelvers, dat een joods kind het eerst in het Hebreeuws leert stamelen en het is ook dit bijbelvers waarmee de Joodse mens ook de eeuwigheid ingaat. De stervende Jood wordt verwacht met deze woorden op zijn lippen te sterven. Degenen die de stervende omringen wachten tot het uiterste met het uitspreken van de woorden en het woord '*echad*, dat één betekent, wordt zó lang aangehouden dat de laatste snik tegelijk met het einde van dit woord gegeven wordt.

Reve is geen doorsnee lezer van de Bijbel. Dat blijkt ook uit andere door mij aangetroffen bijbelteksten, of verwijzingen daarnaar: *Psalm 150:6*: 'ja van alles wat adem had' (116); *Prediker 1:18*: 'Want in veel wijsheid is veel verdriet, en wie wetenschap vermeerdert, vermeerdert smart' (217); *Matt 7:1* (vgl. *Luc 6:37*): 'Oordeelt niet opdat gij niet geoordeeld worde' (166); *Luc 2:19, 51* (?): 'Zij luisterde daarbij naar het gesprek maar nam er geen deel aan' (222), en *1 Kor 15:52*: 'Hij zal verrijzen, met of zonder graf, op de Jongste Dag, bij de Laatste Bazuin' (55, 103, 201). Uit deze teksten blijkt eens te meer hoezeer Reve's waardering van de Bijbel ook te maken heeft met stijl en sfeer. Zijn taalgebruik is formulair en bijbels en soms lijkt het alsof hij citeert. Tevergeefs zocht ik echter de Bijbelse herkomst van zinnen als: 'na de derde dag daalde ik des morgens wederom af' (26) en 'In een droom sprak een stem tot mij die zeide ...' (252).

Het gebruik van de Bijbel in *Het Boek van Violet En Dood* laat zien dat Reve zijn werk in de traditie van het christendom wil plaatsen. Het laat bovendien zien dat het werk niet zo maar uit de lucht komt vallen. Het is niet uit het niets geschapen, maar komt

voort uit andere teksten, neemt deze andere teksten in zich op en is er tegelijk een antwoord op. Het boek is in zichzelf een zinvol geheel, maar het krijgt door de herkenning van de relaties met andere teksten een extra dimensie.

Religie en 'Het Boek Van Violet En Dood'

Voor Reve liggen religie en kunst in elkaars verlengde. 'In wezen is alle kunst religieus' meent hij en in *Zelf Schrijver Worden* spreekt hij van 'tweelingzusters'. In het licht van zijn eigen opvattingen is *Het Boek Van Violet En Dood* daarom vanzelfsprekend een religieus boek. Het is een literair kunstwerk en is net als religie een product van gestileerd menselijk handelen dat, in ieder geval bij mij, ontroering teweegbrengt. Opdracht van de religie (en de kunst) is de duiding van de werkelijkheid, niet de weergave of verklaring daarvan: 'Ik zie wel alles, veel te veel zelfs, en ik onthoud ook alles, maar er door duiding mijn weg in vinden gaat mij niet gemakkelijk af' (218).

Het grondthema van het werk is onmiskenbaar de dood. Het is op iedere bladzijde aanwezig: 'Omdat ik altijd bezig was met één thema, de Dood, die ook het enige thema is van alle kunst, zaaide ik dat thema overal uit waar ik kwam ...' Het gaat echter niet alléén over de dood, maar ook over het tweelingbroertje (vgl. 49) de liefde. De liefde die nooit zijn (totale) vervulling zal vinden. Het tragische in de liefde wordt veroorzaakt door de dood. De (onbereikbare) personen op wie de hoofdfiguur verliefd wordt, verdwijnen in de meeste gevallen door de dood. Het patroon van de tragische liefde herhaalt zich steeds weer. De donkere droomprins op de begrafenis van Jean-Luc krijgt niet voor niets de naam Vital-Vitalis. De laatste woorden van het boek zijn: 'want het leven ging door' (253).

Reve is van zijn vroegste jeugd af 'doordrongen geweest van een diep Godsbesef, en van het omringd zijn door een soms tot verrukking voerend, maar meestal als overweldigend en dreigend ervaren Mysterie'. Dit godsbesef is de grondslag voor zijn werk: '... ik ben een godsdienstig auteur, of U en ik er zin in hebben of niet: er is niets meer aan te doen', zo zegt hij in zijn *Verzamelde Gedich-*

ten (129). Godsdienstigheid omschrijft hij vervolgens als 'het koesteren van een mythies, gevoelsmatig en niet op rede gefundeerd wereldbeeld', dat hij plaatst tegenover een mechanistisch-materialistisch wereldbeeld, waarin 'chemische processen en natuurkundige causaliteit' overheersen. In *Het Boek Van Violet En Dood* vinden we deze tegenstelling terug in een passage waarin de hoofdfiguur (Gerard Reve) zijn eigen opvatting plaatst tegenover die van Eddy Kleingeld (alias Rudy Kousbroek). Volgens deze laatste 'zaten er in het dier, die vogel dus, allemaal klieren die het aan het zingen zetten om zodoende zijn gebied af te bakenen en een andere vogel tot geslachtsverkeer uit te nodigen. Ik geloofde dat niet ... Ik zeide dus die vogel heb helemaal geen klieren ... je bent tegen God terwijl die vogel gewoon uit zichzelf, spontaan dus, een geheel lied voor God zingt dat niemand hem geleerd heeft, intuïtief dus, door een diepe vroomheid ...' (58) De opvatting van Eddy Kleingeld is atheïstisch. Voor hem 'bestaat de Natuur alleen voor hem, en niet omgekeerd, laat staan dat hij een dier toestaat God een lied toe te zingen.' (64) Elders in het boek schrijft Reve met een verwijzing naar de opvatting van de wereldwil van de voor hem zo belangrijke filosoof Schopenhauer: 'De mens zoekt zijn eigen verderf, door hoogmoed en zondige denkbeelden waardoor hij zich afkeert van God, en denkt dat zulks hem vrijheid schenkt, terwijl dit een dwaling is. Want alleen in onderwerping aan de goddelijke wil is de mens vrij, zoals reeds Arthur Schopenhauer het zo kernachtig verwoordt: *Notwendigkeit ist das Reich der Natur; Freiheit ist das Reich der Gnade.*' (104) Volgens Schopenhauer kan de wetenschap Plato's eeuwige ideeën niet aanschouwen, omdat zij zich met de objectivering ervan bezighoudt langs de weg der causaliteit. Alleen in de filosofie en de kunst kan de mens door zuivere aanschouwing en verbeeldingskracht Plato's eeuwige ideeën aanschouwen en zich onttrekken aan de wetten van de causaliteit.

Overontwikkeld schuldbesef

In Reve's opvattingen over religie speelt ook schuld een grote rol. De hoofdfiguur van *Het Boek Van Violet En Dood* laat zichzelf kennen als iemand met een overontwikkeld schuldbesef: 'En op-

eens wist ik het zeker: het was mijn schuld, en van niemand anders. Jawel: de dood van Jean-Luc was mijn schuld, wat mijn ouders bevestigden, en die konden het weten, waar of niet?' (27) Enkele bladzijden verder lezen we: 'Mijn moeder stierf betrekkelijk jong, omdat ik niet voldoende van haar hield.' (29) Aan alle lijden en kwaad in deze wereld voelt hij zich op zijn minst medeschuldig: 'Het grootste deel van mijn leven ben ik bezeten geweest van schuld en schuldgevoel. Ik dacht altijd dat alles mijn schuld was.' (31) Het schuldgevoel vormt de basis voor zijn artistieke werk: 'Ik zit nu eenmaal vol zelfverwijt, schuldgevoel, zondebesef en schaamte, en misschien ben ik zelfs te bescheiden. Niet leuk allemaal, maar het is wel de bodem van mijn werk ...' (136)

Het is voor Reve de verdienste van de Rooms-Katholieke Kerk dat deze er in geslaagd is het individuele schuldgevoel te vertalen in een collectief zondebesef. Door de belijdenis van dit zondebesef aan het begin van viering van de H. Mis, en door het sacrament van biecht en absolutie weet zij 'de geteisterde ziel' te troosten. In *Het Boek Van Violet en Dood* lezen we: 'Hij had een graf, die arme jongen, dat wel, maar toch was het mijn schuld. *Mea culpa, mea maxima culpa*, mompelde ik.' (128) Het *Mea culpa, mea maxima culpa* verwijst naar de schuldbelijdenis aan het begin van iedere Misviering. Hoe zondig de mens ook is, er is altijd de mogelijkheid van verlossing: 'Iedereen was verdorven en doortrokken van zonde, maar in ieder mens, ja in ieder geschapen wezen woonde altijd nog een vonk, hoe klein ook, van de genade die voortkwam uit het Lam en Diens troon.' (74)

Het beeld van God

Enerzijds is God voor Reve symbool voor het onbenaderbare. Hij is niet te definiëren, en onttrekt zich aan elke logica. 'Want wat wist iemand van God? Ik niets, al had ik natuurlijk ideeën over het onderwerp.' (13) Anderzijds lijkt het beeld van een immanente God het werk te overheersen. Zijn majesteit is in de gehele schepping aanwezig. Het is nog net niet zo dat de wereld (de stof) en God identiek zijn (pantheïsme), 'maar het scheelt niet veel' (63).

Gerard Reve (foto Steye Raviez)

De passages waarin God ter sprake komt, zijn erg antropomorf, dat wil zeggen dat God op een mensvormige wijze beschreven wordt. Ik denk dat dit samenhangt met de immanente Godsvoorstelling. God bezit menselijke opvattingen, hartstochten en verlangens: '... God is Eenzaam, en Hij is een Lijdende God. Iedereen wil iets van God, maar hoe Die er Zelf aan toe is, dat vraagt niemand zich af. Het kan zijn dat Hij drinkt, of dat Hij juist helemaal niet drinkt. Het kan het één zijn, maar ook het ander. Dus hoe kunnen wij oordelen. Als God drinkt, dan is dat niet zonder reden' (68). God is niet alleen eenzaam, Hij verlangt ook naar liefde en troost: '... God is Eenzaam, en Hij is een Lijdende God: ik kan daar niet genoeg de nadruk op leggen. God is het Lijden der Wereld, heb ik wel eens gezegd, wat mij niet in dank is afgenomen. In een droom sprak een stem tot mij die zeide: 'Troost Mij in Mijn Lijden, blijf bij Mij in Mijn Eenzaamheid ...'.' (252)

In de relatie tussen God en mens bestaat een volledige wederkerigheid in lijden, eenzaamheid en troost. De eenzaamheid van de hoofdfiguur (Gerard Reve) weerspiegelt zich in de eenzaamheid van God. Niet alleen troost God de mens, maar de mens ook God. Dat betekent niet dat God en mens geheel samenvallen, al scheelt het niet veel. De mens is naar Gods beeld en gelijkenis geschapen en in ieder mens woont een goddelijke vonk, maar ondanks het feit dat de mens deel van God is, is hij tegelijkertijd onafhankelijk van Hem. Met andere woorden de mens heeft ook een vrije wil en kan zich tegen God keren.

De verering van Maria

Eén van de meest in het oog springende religieuze aspecten in het oeuvre van Reve is de verering van Maria. Ook in *Het Boek van Violet en Dood* is Zij volop aanwezig. Nadat Maria aan de hoofdfiguur verschenen was, zat er voor hem niets anders op dan Rooms-Katholiek te worden. Reve geeft Haar vele titels: (Eeuwige) Moeder van God, Moeder van alle leven, de Glorievolle en Gezegende Maagd, Onze Lieve Vrouw Van de Wouden, Onze Lieve Vrouwe van Fresneau, Sterre der Zee, Redster van de Drenkelingen en Beschermster der Zeevarenden, Troosteres der Bedroefden, bescherm-

ster van homo's, ook van alcoholisten, matrozen en zelfs van dieren. Zij kan vereerd worden in een kerk of heiligdom waar een altaar van Maria is, maar ook in een woud of in de eigen tuin waarin men een bidkapel voor Haar bouwt. Maria is de hemelse moeder die alles begrijpt en die altijd helpt. De hoofdfiguur raadt, nog voor zijn bekering, een Rooms-Katholieke man met fantoompijn in zijn geamputeerde been aan om zijn tot nu toe voor iedereen verzwegen bezoek aan een prostituée voor te leggen aan Maria: "U moet helemaal alleen naar een kerk of een heiligdom gaan waar een altaar is van Maria," zeide ik, 'Van de Moeder van God,' voegde ik er volledigheidshalve aan toe, want ik wist dat zulks bij de katholieken Haar titel was. 'U steekt een kaars aan, en dan vertelt U het aan Haar, alles, maar aan niemand anders.' (148)

Maria en de triniteit

De verering van Maria begint vanaf de vijfde eeuw in de Kerk een rol te spelen. Tijdens het concilie van Ephese in 451 na Chr. werd Maria uitgeroepen tot Moeder van God, met de bedoeling om in de dubbele natuur van Christus (God en mens) de menselijkheid veilig te stellen. Vanaf de zevende eeuw heeft de Mariaverering in de volksdevotie overal in de christelijke wereld ingang gevonden. De Rooms-Katholieke Kerk heeft de Mariaverering niet tegen kunnen houden, al heeft zij wel geprobeerd haar af te remmen door haar een leerstellige bevestiging zo lang mogelijk te onthouden. Pas op 8 december 1854 werd het dogma van de Onbevleete Ontvangenis afgekondigd. Het was een poging om de officiële theologie en de volksdevotie met elkaar te verzoenen. Het dogma verkondigt dat Maria zonder erfzonde is geboren. Zij leeft vanaf haar geboorte in reeds verlost staat. Vanaf het begin der tijden is zij uitverkoren als dochter van God om Zijn Zoon te dragen. Ongeveer een eeuw later, in 1950, volgt het dogma van de Tenhemelopneming van Maria met lichaam en ziel. Voor Reve is het tweede dogma de logische consequentie van het eerste. Immers, de dood is het gevolg van de zonde (vgl. 1 Kor 15:56). Indien iemand zonder zonden geboren is, zal deze niet sterven. Maria is in de hemel ontvangen en aldaar 'in het Goddelijke Bruidsvertrek voor eeuwig

met de Goddelijke Bruidegom verenigd'. Maria is tegelijkertijd dochter en bruid van God de Vader, moeder van God de Zoon en de tempel van de Heilige Geest.

De Mariologie is voor Reve geen ondermijning van de zuiver christelijke inhoud van de Rooms-Katholieke Kerk. Het is voor hem juist een aanvulling van de christelijke openbaring en de Drie-eenheid. De drievuldigheid, dat wil zeggen God is Eén, onkenbaar en eeuwig, en openbaart Zich onder Drie Personen (Vader, Zoon en H. Geest), vertegenwoordigt een mannelijk Godsbeeld. God stelt voorwaarden, verwerpt ons of redt ons. De vergoddelijkte Maria completeert de Godheid met het vrouwelijke aspect. Zij stelt geen voorwaarden, verwerpt nooit iemand, oordeelt niet. Moeder en Zoon zijn ten eerste met elkaar verbonden. In de hemel zetelt zij aan de rechterhand van de Zoon. Reve wil haar toevoegen aan de drie-eenheid. Bekend is zijn gedicht *Aan de Maagd, Vierde Persoon Gods* uit *Nader tot U* (133). In zijn 'pleidooi van de verdachte' voor het Amsterdams Gerechtshof in verband met het zogenaamde Ezelsproces in 1967 zegt Reve dat hij Maria als God beschouwt, daarbij vooruitlopend op een nieuw dogma waarin geopenbaard zal worden 'dat Maria waarlijk God is, dat Zij een Goddelijke Persoon is naast de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, en dat Zij met Hem deel uitmaakt van een Allerheiligste Viervuldigheid' (135).

De invloed van Maria op haar Zoon is onbeperkt. Haar voorspraak bij Haar Zoon kan nooit falen, omdat Haar Zoon haar niets kan weigeren. Zo wordt zij voor de gelovige op aarde de weg ten hemel. Tot haar wenden alle katholieken ter wereld zich om voorspraak in het bekende gebed *Wees Gegroet Maria*: 'Heilige Maria, Moeder van God, bid voor ons zondaars, nu en in het uur van onze dood.' (127) De beslissing van Maria is in feite doorslaggevend. Dit komt tot uitdrukking in één van Haar titels: *Smekende Almacht*. Ontroerend is de passage waarin over haar voorspraak *die nimmer kan falen* voor de overleden Jean-Luc wordt gesproken: 'En ik dacht opnieuw aan Haar, Moeder van alle leven, Die door Haar voorspraak die nimmer kon falen alles voor Jean-Luc allang geregeld had, met een prachtige verfdoois en een schitterende timmerkist. Ja, op Haar en op Haar alleen moesten wij ons verlaten,

dan kwam alles goed. O, hoezeer had ik Haar lief, in deze bange ure!’ (167) De absolute Gerechtigheid van Vader en Zoon wordt gecorrigeerd door de verzoenende Liefde van Moeder en Medeverlosseres.

De grote Moeder- en Maangodin

Ik wil nu ingaan op een passage in *Het Boek van Violet en Dood* waarin, volgens mij, één van de wortels van de Mariaverering naar voren komt:

‘Want lang geleden, in een grote badplaats in Zuid-Engeland, waar ik veel jonge Matrozen zag, liep ik tot kruishoogte de zee in om daar, buiten de onkuise blik van mensen, mijn liefdessap in die zee te plengen, zeggende met krachtige en voorname stem: *Seamen are sailing on thee, semen is offered to thee*. Ik deed iets waarvan ik wist dat het geboden was, zonder te begrijpen waarom. Later pas kwam ik te weten dat Zij de Sterre der Zee, Redster van de Drenkelingen en Beschermster der Zeevarenden was, alsook op de Maan stond, die daardoor troost, vruchtbaarheid en liefde wist te schenken maar iemand ook wel eens gek wist te maken, zodat ik opeens alles begreep. En Zee en Maan hadden ook met elkaar te maken. Neen, ik bedoel niet die onzin dat de Maan op vaste tijden de Zee zoude optillen. De bewegingen van de Maan en de getijden van de Zee hebben geen causaal verband, maar zijn een synchroniteit van Haar wil, de wil dus van de Moeder van God.’ (127)

In deze passage staat Maria op de Maan. Als zodanig kan zij troost, vruchtbaarheid en liefde schenken. Voor Reve is de maan een manifestatie van Maria. Niet door causale maar door het analoge verband is ook de Zee symbool van Maria geworden. Daarvan afgeleid krijgt Maria de titels Sterre der Zee, Redster van de Drenkelingen, Beschermster der Zeevarenden, waarmee tegelijkertijd haar functie als Troosteres en Verlosseres aangegeven wordt.

In een uitstekende studie over *De Mythe van M.* heeft Evert Peet er op gewezen dat de maan niet alleen symbool is van Maria, maar ook van vele Maan- en Moedergodinnen uit de Oudheid. Reve beschouwt de verering van Maria inderdaad als een directe

voortzetting van de Egyptische Isiscultus. Hij schrijft in *Op weg naar het einde* dat in elke Spaanse kerk de Moeder van God op een maan troont, 'tot voortzetting van de vennootschap onder firma gezusters Artemis & Diana, v/h Selene, v/h Ceres, v/h Erven de Wed. Isis' (149). Isis is zuster en echtgenoot van Osiris. Deze wordt vermoord, maar ook uit de dood opgewekt. Isis wordt vereerd als een kuise moeder en als een liefdesgodin. Zij is de moeder die altijd helpt en luistert en altijd te hulp schiet in uitzichtloze situaties. Het is opvallend dat de verering van de Maan- en Moedergodin een algemeen verschijnsel was in het Oude Nabije Oosten, van de Sumerische tot en met de Hellenistisch-Romeinse tijd. Innanna, Ishtar, Aphrodite, Venus, Isis, Cybele en Artemis zijn allen maan-godinnen. In de opvatting van Reve is deze Grote Godin in de vijfde eeuw ondergedoken in de Rooms-Katholieke Kerk, 'in het hol van Haar doodsvijand', in de vorm van de Maria-verering.

Andante sostenuto

Ik heb het vermoeden dat Maria op meer plaatsen in *Het Boek Van Violet En Dood* aanwezig is dan op het eerste gezicht lijkt. In de raamvertelling over Jean-Luc gaat het heel vaak over moeder en zoon, soms zelfs over 'de enige zoon'. Door een aantal opmerkingen verleidt Reve de lezer het verhaal over Jean-Luc en zijn moeder te verbinden met het mysterie van Maria en haar Zoon: '... want de moeder was hier van even groot belang als de zoon, volgens de aloude leuze 'door haar tot hem'.' (11) De woorden 'door haar tot hem' zijn een variant op de katholieke gedachte: *Door Maria tot Jesus*. Het wijst op de voorspraak van Haar die nimmer faalt, omdat haar Zoon haar niets kan weigeren. In hetzelfde verband spreekt Reve over moeders die zoonlief uitleverden (16) en laat hij de hoofdfiguur zeggen: 'Ik vind dat niemand ooit iets moet doen wat zijn moeder niet zoude hebben goedgekeurd.' (22) Ook de opmerking dat 'door mijn afkeer van de vader, die mij weerzin inboezemde, gevoelde ik des te meer genegenheid voor de zoon, hoewel dit van leerstellig oogpunt onchristelijk was' (13-14) wijst er op dat we het verhaal moeten lezen als een symbolische herschepping van het christelijk mysterie. De aloude katholieke over-

tuiging keert nog een keer terug, nu in hoofdletters: 'Het waarschijnlijkst was dat wij hier te maken hadden met het oude lied, *andante sostenuto*, van *Door Haar Tot Hem*, jawel, want één van de drie jongens uit Sarah's schoot was mijn favoriet.' (117) Sarah blijkt bovendien, net als Maria, een Joodse vrouw te zijn. Het is een oud lied, *andante sostenuto*, dat wil zeggen langzaam en rustig voortgaande, de genoemde beweging aanhoudend.

Reve gebruikt in zijn boek verscheidene symbolen om naar Maria te verwijzen: de zee, de *maan* en de *sterren*. De zee speelt ook op andere plaatsen in het boek een rol. Er is sprake van de zee 'die altijd troost' (219). De jongen met de bloedig geschramde blote voetjes bevindt zich op een schip op zee. Hij wordt in de fantasie gemarteld en blijkt later in die zee te zijn verdronken. Ook het *woud* lijkt me een Mariasymbool te zijn: 'Het woud was angst, en was dat altijd geweest. Als ik in een woud liep, ook toen ik nog klein was, werd ik bang van het ruisen der boomtoppen ... het woud is angst, en daarom ook is het heilig. Niet voor niets is één van de titels van de Moeder Gods *Onze Lieve Vrouw Van de Wouden*. Het Kruis staat in een woud, het Graf ligt in een woud, en ook uit een woud is voornoemde Vrouwe met lichaam en ziel ten hemel opgenomen.' (42) Het woud is symbool van het heilige, maar heel in het bijzonder van Maria. Of is Maria zelf symbool van het heilige? De plaatsen van verering bevinden zich meestal in ruisende wouden (227). De twee germaanse prinsesjes folteren Jean-Luc in het woud. 'Het woud is de verborgenheid van de veroordeelde liefde die begint met strelen en eindigt met wurgen.' (42) Hij treft in een bos de Mededogenloze Jongen aan in een zomerkamp van studenten van de Katholieke Universiteit van Nijmegen (152-162).

De revistische geloofsovertuiging

Verscheidene malen in het boek refereert de schrijver aan de zogenaamde revistische geloofsovertuiging, dat wil zeggen het revisme dat 'op het punt stond zijn zegetocht over de wereld te beginnen dan wel voorgoed een verloren zaak was' (35). We treffen in het boek geen systematische uiteenzetting aan van het revisme,

maar de kern ervan lijkt daarin te bestaan dat iemand die seksueel naar een ander verlangt, die persoon niet voor zichzelf begeert, maar deze wil offeren aan een geliefde derde. Dit offer kan seksuele onderwerping inhouden, maar ook marteling. De verbeelding van deze levensovertuiging komt in het boek verscheidene keren naar voren. De Eeuwige Jongen uit het kantoor waar de hoofdfiguur heeft gewerkt, wordt telkens opnieuw ('als het ging regenen') geofferd (20). Degene die Jean-Luc heeft aangereden, wordt in de fantasie van de hoofdfiguur geofferd aan een mooie zwarte katholieke politiejongen (31-35) en Jean-Luc zelf aan twee germaanse folterprinsen (39, 43). Enkele keren is het de Zeergeleerde Vriend, die gemodelleerd is naar het beeld van de Antichrist, die de eenzame Jongens op prille leeftijd wil ontoren (64), en die de middelste zoon van Sarah pijn wil doen (120). Elders is het de Mededogenloze Jongen die als beul optreedt. Hij is echter niet alleen maar hardvochtig en zonder genade tegenover zijn geliefd object, hij is 'wreed, en wil jongens martelen maar tegelijk erg lief voor ze zijn en ze van alles ten geschenke geven, dus hij wordt overal verjaagd. Is hij een verbreider van het *revisme*? Stellig belichaamt hij iets dat komende is in de wereld' (158); '... alles aan hem was zucht naar verzadiging, macht en pijnigend strelen' (159).

Ik heb persoonlijk maar weinig affiniteit met deze voorstelling van zaken. Hoe kan men een persoon die men werkelijk liefheeft, tegelijkertijd willen (laten) folteren? Ter geruststelling van de lezer zegt de hoofdfiguur: 'Ik ben een folteraar en een aanrander, zij het gelukkig niet in de vrije sector die leven heet, maar in mijn zelfgeschreven boeken.' (42) Ook als literair beeld roept de folterende minnaar bij mij persoonlijk slechts afkeer op, al past het wel bij de persoonlijkheid van de hoofdfiguur (Gerard Reve) die getekend wordt met een overontwikkeld schuldgevoel, een sterke mate van eenzaamheid en een 'erfelijke zwaarmoedigheid en een drang tot zelfvernietiging' (79).

Men heeft de revistische geloofsovertuiging in verband gebracht met het christelijke verlossingsmysterie. De Kruisdood van Christus is het offer waarin God een mooie Jongen (Christus) ter marteling aanbiedt aan zijn geliefde (mensheid). In het mysterie

van de menswording neemt de Zoon een menselijke gestalte aan, wordt op bovennatuurlijke wijze uit de maagd geboren en verschijnt als Christus, in wie God en mens in één persoon onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Door zich ter dood te laten brengen, boet Christus alle zonde der wereld en neemt de zonde van die wereld weg. Met andere woorden Maria brengt een kind ter wereld en voedt hem op voor de marteldood. Na een lange lijdensweg biedt de Zoon verlossing. Voor Reve is dit verlossingsmysterie geen eenmalige gebeurtenis, maar een zich dagelijks herhalende werkelijkheid. Christus is voor hem de Eeuwige Jongen en het ideale offer voor de Mededogenloze Jongen. De christelijke leer wordt daarmee door Reve tot mythe gemaakt, waarbij elementen uit die leer (God, Christus, Maria, verlossing) symbool worden voor de alledaagse werkelijkheid. Of moet ik het andersom formuleren: elementen uit de dagelijkse realiteit kunnen als symbool verwijzen naar Maria, Christus en God. Hoe het ook zij, in ieder geval gaat het om eeuwige terugkeer van de dingen: 'alles wat geschiedde was al eens eerder gebeurd, en alles was een herhaling, zij het met eigentijdse kostuums en dito decors' (205).

De verhouding van de Mededogenloze Jongen tot het christelijke verlossingsmysterie schijnt me nogal paradoxaal toe, maar dat mag bij een mysterie. Is deze figuur nu gelijk te stellen met God (aan wie de Eeuwige Jongen geofferd wordt), met de mensheid (aan wie de Eeuwige Jongen ter marteling wordt aangeboden) of met Christus (die tegelijkertijd Meester, Slaaf en Broertje wordt genoemd)? Misschien met alle drie, maar misschien ook met geen van deze drie.

Johan Polak heeft er op gewezen dat de Mededogenloze Jongen beschouwd kan worden als de mannelijke tegenhanger van de in de romantische literatuur voorkomende fatale vrouw die bekend staat als *La Belle Dame sans Merci*. Deze aanduiding is ontleend aan de titel van een in 1819 door John Keats (1795-1821) geschreven ballade. Vele fatale vrouwen zijn volgens een vergelijkbaar stramien opgebouwd, ze sluiten een verbond met de duivel, gaan geselend rond, bedrijven masturbaties bij de man die in haar macht is. Steeds is het de man die zich in haar macht bevindt, en daar niet

meer van loskomt. Steeds is hij verloren en loopt het slecht met hem af.

In *Het Boek Van Violet En Dood* wordt, mijns inziens, een direct verband gelegd tussen de Mededogenloze Jongen en de Antichrist en Satan. De Zeergeleerde Vriend, die eigenschappen van de Mededogenloze Jongen vertoont, wordt geschetst met de trekken van de Antichrist. Hij is de dienaar van de Boze, de Oude Slang, alias Satan (64). Zijn perverse lust is erger dan de wreedste duivel (120). De Satan wil zich met God verzoenen: 'En de Satan, hoewel ik diens naam niet kende, haatte ik niet, omdat hij immers met hetzelfde probleem zat als ik: zoekende naar een verzoening met God maar te trots om zelf eens een eerlijk voorstel te doen.' (205) Tenslotte staat de Mededogenloze Jongen hand in hand met de (verloste) Satan: 'een beeld van de Mededogenloze Jongen, staande, of knielend voor de Moeder van God, eventueel hand in hand, die Mededogenloze Jongen dus, met de verloste Satan die Haar dankt voor Haar voorspraak, die nimmer kan falen' (219). Omdat eerder is gezegd dat de Satan de tweelingbroeder van Christus is (140), zou men kunnen vermoeden dat de Mededogenloze Jongen hier verwijst naar Christus, maar het lijkt mij toch waarschijnlijk dat hij verwijst naar de Antichrist, die de Satan dient. Eerlijk gezegd denk ik dat Christus en Satan, de Mooie Jongen en de Mededogenloze Jongen, representanten zijn van twee kanten in de persoonlijkheid van de hoofdfiguur: de lichtzijde en de schaduwzijde.

Literatuur

Van Gerard Reve:

Het Boek Van Violet En Dood (Amsterdam 1996).

'Pleidooi van de verdachte', in: Jan Fekkes (ed.), *De God van je tante, ofwel het Ezelproces van Gerard Kornelis van het Reve* (Amsterdam 1968) 129-151.

Op Weg Naar Het Einde (Amsterdam 1963).

Nader Tot U (Amsterdam 1966).

Zelfschrijver worden (Leiden-Amsterdam 1986).

Verzamelde Gedichten (Amsterdam 1987).

Johan Polak, 'De meedogenloze jongen', *Dialogo*, Extra Van het Reve-nummer (1969) 24-25.

Evert Peet, *De Mythe van M. Gerard Reve en de Maagd Maria*, (Baarn 1984).

17 1 25
Goffe Jensma & Yme Kuiper (red.)

De god van Nederland is de beste

Elf opstellen over religie
in de moderne Nederlandse literatuur

**Theologisch Instituut
Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 104
9712 SL GRONINGEN**

Kok Agora, Kampen

© 1997, Kok Agora, Kampen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm, of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslag Rob Lucas

ISBN 90 391 0719 x